

Agnieszka Sapa

Bezpieczeństwo żywnościowe w krajach rozwijających się

Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 3,
231-244

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA SAPA

BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE W KRAJACH ROZWIJAJĄCYCH SIĘ

Streszczenie: W opracowaniu zwrócono uwagę na problem bezpieczeństwa żywnościowego, a w zasadzie jego braku, w krajach rozwijających się. W pierwszej części pracy przedstawiono koncepcję bezpieczeństwa żywnościowego i jej zmiany w czasie. Ujęcie wyłącznie podażowe bezpieczeństwa żywnościowego zostało z czasem rozszerzone o stronę popytową oraz jakością żywności. Mimo wystarczającej ilości produkcji żywności na poziomie globalnym głód i niedożywienie dotyczy ponad jednego miliarda ludzi, którzy zamieszkują głównie kraje najbiedniejsze. Skala problemu oraz czynniki determinujące zawarte są w drugiej części opracowania. W ostatniej części zwrócono uwagę na wybrane działania społeczności międzynarodowej, które mają na celu rozwiązanie problemu braku bezpieczeństwa żywnościowego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo żywnościowe, kraje rozwijające się,

1. WSTĘP

W XXI wieku wciąż aktualny jest problem żywnościowy. W sytuacji, kiedy na świecie występuje głód i niedożywienie, ważne jest analizowanie kwestii bezpieczeństwa żywnościowego. Szukanie przyczyn utraty bezpieczeństwa żywnościowego i sposobów jego przywrócenia jest w zakresie zainteresowania poszczególnych krajów i społeczności międzynarodowej. Problem żywnościowy jest jednak „(...) *tak szeroki i wyjątkowo złożony, że jest prawie niemożliwe dla okazynego lub nawet umiarkowanego zainteresowanego obserwatora zrozumieć jego prawdziwe wymiary albo uchwycić jego skomplikowane współzależności z wieloma innymi aspektami wzrostu i rozwoju gospodarczego. Pomimo jego złożoności, problem ten wydaje się na pierwszy rzut oka oszukańczo prosty i dlatego jest podatny na uproszczenia, zwłaszcza, że jedzenie i rolnictwo wydają się być łatwo zrozumiałe dla przeciętnego obywatela (...)* To z kolei prowadzi do nadmiernego akcentowania gotowych recept i cząstkowych rozwiązań, które są nie do zastosowania, są

*niefektywne i nieadekwatne*¹. Słowa te nadal są aktualne. Mimo kolejnych prób podejmowanych na poziomie międzynarodowym czy też poszczególnych krajów, nie wszyscy ludzie mają zapewnione bezpieczeństwo żywnościowe.

W poniższym opracowaniu przedstawiono koncepcję bezpieczeństwa żywnościowego i kierunki jej modyfikacji. Ponadto wskazano czynniki determinujące utratę bezpieczeństwa żywnościowego w krajach rozwijających oraz wybrane dane dotyczące sytuacji żywnościowej w krajach rozwijających się. Ostatnia część opracowania poświęcona jest niektórym inicjatywom społeczności międzynarodowej, które mają na celu ograniczenie głodu na świecie i przywracanie bezpieczeństwa żywnościowego. W pracy wykorzystano dostępną literaturę krajową i zagraniczną.

2. KONCEPCJA BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOCIOWEGO

Problem zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego dotyczył ludzkości w zasadzie od zarania dziejów. Jednak termin bezpieczeństwo żywnościowe (*food security*) w słowniku pojęć społeczno-ekonomicznych pojawił się dopiero w połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wcześniej koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego była wykorzystywana przez sztaby wojskowe w ramach działań wojennych albo ekonomicznego i politycznego uzależniania krajów, które same nie były zdolne do wytworzenia wystarczającej ilości żywności². Warto zauważyć, że koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego była systematycznie modyfikowana. Odzwierciedla to między innymi ilość sformułowanych definicji, jak i zmieniający w nich nacisk na różne aspekty bezpieczeństwa żywnościowego³. Zmiany definicji wiązały się również ze zmianą podejścia do kwestii bezpieczeństwa żywnościowego w kontekście międzynarodowej czy krajowej polityki. Początki definiowania bezpieczeństwa żywnościowego wiążą się z dyskusją na forum międzynarodowym, która wywołana została przez kryzys żywnościowy w latach 70. XX wieku. W pierwszych definicjach bezpieczeństwa żywnościowego kładziono nacisk na stronę podażową żywności, rozumianą jako konieczność zapewnienia dostępności odpowiedniej ilości żywności i w pewnym stopniu stabilności cen podstawowych artykułów żywnościowych na poziomie międzynarodowym i

¹ Z raportu opracowanego w 1967 roku dla prezydenta USA na temat światowego problemu żywnościowego. J. M. Toczek, *Niepokoje żywnościowe świata*, LSW, Warszawa 1981, s. 9 za: J. Małyż, *Współczesny „problem żywnościowy”*, [w:] S. Kowalczyk (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Wydawnictwo SGH w Warszawie, Warszawa 2009, s. 121–122.

² W. Michna, *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] *Encyklopedia Agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 63–64.

³ Na początku lat 90. XX wieku było ponad 200 definicji bezpieczeństwa żywnościowego. Por. S. Maxwell, M. Smith, *Household food security; a conceptual review*, [w:] S. Maxwell, T. R. Frankenberg (red.), *Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review*, UNICEF, FAO, New York, Rome 1992 za: *Trade Reforms and Food Security. Conceptualizing the linkages*, FAO, Rome 2003, s. 25–26.

krajowym. W kolejnych redefinicjach podkreślano już znaczenie człowieka jako jednostki, która doświadcza braku bezpieczeństwa żywnościowego. Modyfikacje koncepcji bezpieczeństwa żywnościowego wiązały się także z tym, że sukces Zielonej rewolucji nie przełożył się automatycznie na ograniczenie głodu⁴. Przyczyna takiego stanu rzeczy upatrywana była w braku efektywnego popytu⁵. Zaczęto wtedy zwracać uwagę nie tylko na podażową, ale również na popytową i zdrowotną stronę bezpieczeństwa żywnościowego.

Pierwsza oficjalna definicja bezpieczeństwa żywnościowego została sformułowana na Światowej Konferencji Żywnościowej, która odbyła się w 1974 r. w Rzymie. Według niej bezpieczeństwo żywnościowe to dostępność w każdym czasie odpowiedniej podaży podstawowych produktów żywnościowych, aby zaspokoić stale rosnącą konsumpcję oraz przeciwdziałać fluktuacjom wielkości produkcji oraz cen⁶. W zmodyfikowanych definicjach w latach 80. uwzględniono również stronę popytową bezpieczeństwa żywnościowego, rozumianą jako zapewnienie wszystkim ludziom w każdym czasie nie tylko fizycznego, ale również ekonomicznego dostępu do żywności⁷. Ponadto podkreślono konieczność dostępu do żywności wystarczającej dla aktywnego i zdrowego trybu życia⁸. Z kolei w latach 90. pojęcie bezpieczeństwa żywnościowego rozszerzono między innymi o kwestie żywności bezpiecznej (*safety food*), zawartości wartości odżywczych w żywności oraz preferencje żywnościowe determinowane czynnikami społecznymi czy kulturowymi⁹. W 1996 r. na Światowym Szczycie Żywnościowym przyjęto, że: bezpieczeństwo żywnościowe, na poziomie pojedynczego człowieka, gospodarstwa domowego, narodowym, regionalnym i globalnym, jest osiągnięte wtedy, kiedy wszyscy ludzie cały czas mają fizyczny i ekonomiczny dostęp do bezpiecznej i pożywnej żywności wystarczającej do zaspokojenia ich potrzeb żywieniowych oraz preferencji dla aktywnego i zdrowego życia¹⁰. Nieco zmodyfikowaną definicję zawiera raport FAO *The State of Food Insecurity 2001*, w którym bezpieczeństwo żywnościowe to sytuacja, kiedy wszyscy ludzie cały czas mają fizyczny, społeczny i ekonomiczny dostęp do bezpiecznej i pożywnej żywności wystarczającej do zaspokojenia ich potrzeb żywieniowych oraz preferencji dla aktywnego i zdrowego życia¹¹. Przeciwnością bezpieczeństwa żywnościowego jest jego brak.

⁴ Niemniej należy zauważyć, że nastąpił trzykrotny wzrost plonów pszenicy, ryżu i kukurydzy w takich krajach jak Chiny i Indie oraz innych, co z pewnością zapobiegło powtarzającym się klęskom głodowym.

⁵ *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 25–26.

⁶ *Report of the World Food Conference, Rome 5–16 November 1974*, United Nation, New York 1975, za: *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 27.

⁷ *World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches*, Director General's Report, FAO, Rome 1983, za: *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 27.

⁸ *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*, World Bank, Washington DC 1986, za: *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 27.

⁹ *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 27.

¹⁰ *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action*, World Food Summit 13–17 November 1996, FAO, Rome 1996 za: *Trade Reforms and Food ...* dz. cyt., s. 28.

¹¹ *The State of Food Insecurity in the World 2001*, FAO, Rome 2002.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na dwa pojęcia, które są związane z bezpieczeństwem żywnościowym czyli wyżywienie oraz samowystarczalność żywnościowa. Wyżywienie oznacza dostarczanie organizmowi ludzkiemu pokarmów pobieranych w stanie naturalnym lub przetworzonym, które są źródłem energii oraz składników odżywczych i zapewniają utrzymanie życia i rozwój psychofizyczny człowieka¹². Jeżeli chodzi o samowystarczalność żywnościową to tradycyjnie rozumiana jest ona jako pełne pokrywanie zapotrzebowania na żywność z produkcji krajowej. Współcześnie, mówiąc o samowystarczalności żywnościowej, ma się na myśli dostępność ekonomiczną i fizyczną żywności na rynku krajowym niezależnie od tego skąd ta żywność pochodzi.

Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego społeczeństwa jest uwarunkowane tym, że żywność musi być dostępna fizycznie i ekonomicznie oraz być bezpieczna¹³. L. Bush i W. B. Lacey określają je jako: rozporządzalność, dostępność i adekwatność¹⁴. J. Małysz podkreślił, że koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego stanowi pewien wzorzec, zgodnie z którym dopiero równoczesne spełnienie tych trzech wyżej wymienionych warunków gwarantuje bezpieczeństwo. W zasadzie taki stan nie był dotąd osiągnięty w żadnym kraju, co jednak nie znaczy, że nie należy się odwoływać do tego wzorca. Pozwala on bowiem mierzyć oddalenie danego kraju/społeczeństwa od stanu pożądanego. Dużo bardziej istotne jest wykorzystywanie grupy warunków wyznaczających bezpieczeństwo żywnościowe jako wytycznej dla polityki żywnościowej¹⁵.

Bezpieczeństwo żywnościowe rozpatrywane jest w trzech wymiarach: międzynarodowym (światowym), narodowym (krajowym) i gospodarstwa domowego¹⁶. Bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie światowym analizowane może być w szerokim lub wąskim ujęciu. To pierwsze obejmuje wszystkie elementy systemu żywnościowego czyli między innymi produkcję, dystrybucję, zapasy, pomoc żywnościową, systemy informacji dotyczące produkcji i konsumpcji oraz programy wyżywieniowe. Wąskie ujęcie sprowadza się natomiast do poziomu zapasów

¹² W takim podejściu wyżywienie jest identyfikowane z odżywianiem, czyli ilością i rodzajem spożywanych artykułów żywnościowych przez społeczeństwo. Wyżywienie może być również pojmowane w szerszym ujęciu; jako system produkcji i podaży żywności, który służy zaspokojeniu potrzeb żywnościowych ludności danego kraju. Por. B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wyżywienie ludności na świecie*, [w:] G. Dybowski (red.), *Wpływ procesu globalizacji na rozwój rolnictwa na świecie, Program wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2005, s. 61.

¹³ B. Gulbicka, *Bezpieczeństwo żywnościowe krajów rozwijających się*, Studia i Monografie 116, IERiGŻ, Warszawa 2003, s. 9–10.

¹⁴ L. Bush, W. B. Lacey (red.), *Food Security in the United States*, Westview Press, Boulder-London-Colorado 1984, s. 2 za: J. Małysz, *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa żywnościowego*, [w:] S. Kowalczyk (red.), *Bezpieczeństwo żywności ... dz. cyt.*, s. 79.

¹⁵ J. Małysz, *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] E. Gorzelak (red.), *Gospodarka rynkowa a wyżywienie*, SGPiS, Warszawa 1990, s. 82.

¹⁶ Więcej zob. J. Małysz, *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa ... dz. cyt.*, s. 95–111.

żywności na świecie, a szczególnie poziomu zapasów zbóż¹⁷. Bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie krajowym określane jest jako podaż żywności dla celów konsumpcyjnych w danym kraju równą przynajmniej biologicznym potrzebom społeczeństwa przez cały rok¹⁸. W kontekście krajów rozwijających się za szczególnie istotne uznaje się bezpieczeństwo żywnościowe gospodarstw domowych. Ma ono miejsce wtedy, gdy wszystkie gospodarstwa domowe mają jednocześnie dostęp fizyczny i ekonomiczny do wystarczającej żywności dla wszystkich członków i gdzie nie istnieje ryzyko, że gospodarstwa utracą ten dostęp¹⁹.

3. SYTUACJA ŻYWNOCIOWA W KRAJACH ROZWIJAJĄCYCH SIĘ

Problem żywnościowy i kwestia zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego w największym stopniu dotyczą krajów rozwijających się. Jakże wobec tego są przyczyny tego, że ponad 1 mld ludzi na świecie nie ma zagwarantowanego bezpieczeństwa żywnościowego, jeżeli gospodarka światowa „*wytwarza dostatecznie dużo żywności, aby zapewnić odpowiednią rację żywnościową; systemy informacyjne mogą wskazać miejsca, gdzie potrzebna jest żywność; współczesny transport może szybko przemieszczać żywność wokół globu*”²⁰ Obecnie problemem nie jest niewystarczająca w skali świata podaż żywności, chociaż w wyniku niekorzystnych warunków atmosferycznych możliwe są jej znaczące wahania. Można stwierdzić, że paradoksem współczesnego świata jest to, że globalne zwiększenie zasobów żywności nie wyeliminowało głodu. W XX wieku wzrost

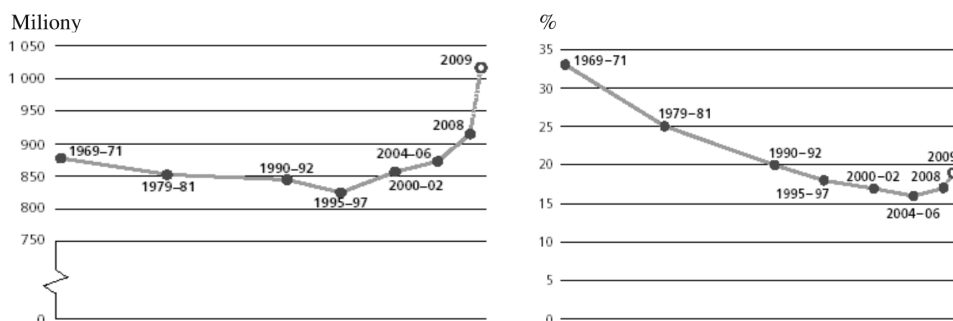
¹⁷ Według FAO bezpieczny minimalny poziom zapasów żywności zbóż to 17–18% światowego zużycia zbóż. Jednocześnie zapasy pszenicy powinny stanowić ponad 25% światowego jej zużycia, a zapasy zbóż paszowych około 15% ich światowego zużycia. Por. *Food, Agriculture and Food Security: Developments since the World Food Conference and Prospects for the Future World Food Security*, Technical Background Document, No. 1, FAO, Rome 1996, za: B. Gulbicka, *Bezpieczeństwo żywnościowe krajów ... dz. cyt.*, s. 11.

¹⁸ Bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie kraju określają między innymi takie wskaźniki jak wielkość krajowej produkcji surowców rolnych i żywności i jej dystrybucja, zapasy i rezerwy żywności, możliwość importu żywności, poziom dochodów gospodarstw. Poziom krajowego bezpieczeństwa żywnościowego na ogół ocenia się na podstawie rzeczywistego pobrania energii przez statystycznego mieszkańca kraju w relacji do zapotrzebowania określanego według zalecanych minimalnych średniowazonych norm. Por. *Assessing, Analysing and Monitoring Nutrition Situations*, Paper No. 7, International Conference on Nutrition, FAO/WHO, Rome 1992, za: B. Gulbicka, *Bezpieczeństwo żywnościowe krajów ... dz. cyt.*, s. 12.

¹⁹ Niektórzy ekonomiści utraty bezpieczeństwa żywnościowego na poziomie gospodarstwa upatrują przede wszystkim w ubóstwie tj., niedostatecznej sile nabywczej. Inni główne przyczyny widzą m.in. w: klęskach żywiołowych, nieefektywnych systemach politycznych oraz wewnętrznych konfliktach cywilnych. Por. J. Małyż, *Ekonomiczna interpretacja bezpieczeństwa ... dz. cyt.*, s. 80–81.

²⁰ C. G. Scanes, J. A. Miranowski (red.), *Perspectives in World Food and Agriculture 2004*, State Press, Iowa 2004, s. 3, za: J. Małyż, *Współczesny „problem żywnościowy” ... dz. cyt.*, s. 121–123.

światowej produkcji żywności wyprzedził wzrost liczby ludności, pojawiły się regiony z nadwyżkami produkcji rolniczej. W 2002 r. światowa produkcja żywności wystarczyła na zapewnienie każdemu człowiekowi na ziemi o blisko 21% więcej kalorii niż potrzeba na bezpieczny poziom wyżywienia²¹. Można wobec tego za S. Tangermanem stwierdzić, że problem głodu to problem podziału rozumiany jako zjawisko ekonomiczne w kontekście podziału dochodu świata²². Głód to ubóstwo, a ubóstwo to głód. Do innych najczęściej wymienianych czynników, które determinują bezpieczeństwo żywnościowe w krajach zalicza się: charakter procesów demograficznych, poziom rozwoju rolnictwa (wydajność pracy w rolnictwie, postęp techniczny, infrastruktura, kapitał ludzki), warunki przyrodniczo-klimatyczne i występujące klęski żywiołowe, konflikty zbrojne, brak stabilności politycznej, epidemie, nierówność wobec prawa, korupcję²³.

Rysunek 1. Liczba głodujących (mln) na świecie oraz ich udział (%) w populacji świata w latach 1969–2009

Źródło: *The State of Food Insecurity in the World 2009*, FAO 2009, s. 11.

Według FAO w 2009 r. liczba głodujących na świecie szacowana była na poziomie około miliarda ludzi. Warto zauważyć, że liczba niedożywionych na świecie od początku lat 70, kiedy kształtowała się na poziomie ponad 870 mln do połowy lat 90 (około 825 mln) systematycznie malała (por. rysunek 1), następnie jednak zaczęła wzrastać (1,02 mld w 2009 r.). Udział głodujących w populacji świata systematycznie obniżał się z poziomu około 34% (1969–1971) do około 16% (lata 2004–2006). Jednak w ostatnich latach udział ten wzrósł do poziomu około 20%, czyli zbliżonego do tego obserwowanego w latach 1990–1992. Problem braku dostępu do żywności dotyczył głównie krajów rozwijających się, w krajach rozwiniętych w 2009 r. niedożywienie dotykało około 15 mln ludzi.

²¹ B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wyżywienie ludności ...* dz. cyt., s. 63.

²² S. Tangerman, *Welternahrung und die Verantwortlichkeit der Industrielaender*, Institut fuer Weltwirtschaft an der Universitaet zu Kiel, Kiel 1986, s. 6, za: J. Matysz, *Współczesny „problem żywnościowy” ...* dz. cyt., s. 121–123.

²³ Więcej zob. np. B. Gulbicka, *Problemy wyżywienia w krajach rozwijających się, Program wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2009, s. 33–78.

W latach 2004–2006 na świecie było blisko 873 mln niedożywionych ludzi, z czego blisko 858 mln w krajach rozwijających się (por. tabelę 1). Kraje Azji i Pacyfiku odpowiadały za 66% głodujących w krajach rozwijających się, a udział niedożywionych w populacji świata kształtował się na poziomie 16%. W krajach Ameryki Łacińskiej i rejonu Karaibów udział niedożywionych obejmował 8% ludności, co jednocześnie przekładało się na ponad 5% wszystkich głodujących w krajach rozwijających się. W krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej udział głodujących był na poziomie 8%, co odpowiadało blisko 4% głodujących w krajach rozwijających się. W regionie Afryki Subsaharyjskiej udział niedożywionych stanowił 30% populacji i jednocześnie blisko 25% wszystkich głodujących w krajach rozwijających się²⁴. W krajach transformujących się problem niedożywienia skumulowany był w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw. We WNP udział głodujących kształtował się na poziomie 7% co jednocześnie stanowiło 84% głodujących w krajach rozwijających się²⁵.

Tabela 1. Liczba głodujących (mln) oraz ich udział (%) w populacji świata według regionów.

Wyszczególnienie	Liczba głodujących (mln)				Udział w populacji (%)			
	1990–1992	1995–1997	2000–2002	2004–2006	1990–1992	1995–1997	2000–2002	2004–2006
Świat	845,3	824,9	856,8	872,9	16	14	14	13
Kraje rozwinięte	19,1	21,4	18,7	15,2				
Kraje rozwijające się	826,2	803,5	838	857,7	20	18	17	16
Azja i Pacyfik	585,7	528,5	552,1	566,2	20	17	16	16
Ameryka Łacińska i rejon Karaibów	52,6	51,8	49,4	45,3	12	11	9	8
Bliski Wschód i Afryka Północna	19,1	29,6	31,6	33,8	6	8	8	8
Afryka Subsaharyjska	168,8	193,6	205	212,3	34	34	32	30

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *The State of Food Insecurity in the World. Economic crises – impacts and lessons learned*, FAO, Rome 2009, s. 48–49.

W okresie od 1990–1992 do 2004–2006 liczba głodujących w krajach rozwijających się wzrosła o 31 mln (w tym samym czasie liczba niedożywionych w krajach rozwiniętych obniżyła się z ponad 19mln ludzi do ponad 15 mln).

²⁴ Ludność Azji i Pacyfiku stanowiła 68% populacji krajów rozwijających się, Ameryki Łacińskiej i Karaibów odpowiednio 11%, Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki – 8%, Afryki Subsaharyjskiej 13%.

²⁵ Szczegółowe dane dotyczące poszczególnych subregionów i krajów zob. np. *The State of Food Insecurity in the World. 2006, Eradicating world hunger – taking stock ten years after the world Food Summit*, FAO, Rome 2006, s. 32–33 czy *The State of Food Insecurity in the World. Economic crises – impacts and lessons learned*, FAO, Rome 2009, s. 48–53.

Początkowo nastąpił jednak spadek o 26 mln pomiędzy latami 1990–1992 i 1995–1997, a potem ponowny wzrost. Oznaczało to spadek udziału głodujących w populacji krajów rozwijających się o 4 punkty procentowe z 20% w latach 1990–1992 do 16% w 2001–2003²⁶. Poziom redukcji głodu na świecie jest zróżnicowany regionalnie. W latach 1990–1992 a 2004–2006 w krajach Azji i Pacyfiku²⁷, Ameryki Łacińskiej i rejonu Karaibów nastąpił spadek zarówno liczby głodujących jak i ich procentowego udziału. W Afryce Subsaharyjskiej liczba głodujących wzrosła (169 mln do ponad 212 mln) przy malejącym procentowym udziale (z 34% w latach 1990–1992 do 30% w 2004–2006). Brak bezpieczeństwa żywnościowego nadal koncentrował się w krajach rozwijających się. Najwięcej niedożywionych w wymiarze absolutnym zamieszkiwało kraje Azji i Pacyfiku, największy udział w niedożywionych w populacji regionu zaobserwowano w Afryce Subsaharyjskiej.

4. SPOŁECZNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA WOBEC BRAKU BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCIOWEGO²⁸

Ograniczenie głodu na świecie jest jednym z priorytetów społeczności międzynarodowej. Szczyt Ziemi 1996 wyznaczył sobie jako cel zmniejszenie o połowę liczby głodujących do 2015 r., przyjmując jako podstawę lata 1990–1992. Natomiast jednym z Celów Milenijnych jest ograniczenie udziału głodujących o połowę do roku 2015 w porównaniu do 1990 r. Według prognozy FAO do roku 2015 miało nastąpić obniżenie udziału głodujących o połowę tj. z 20,3% w latach 1990–1992 do 10,1% w 2015 r. (por. tabelę 1). Oznaczałoby to realizację Celu Milenijnego dla krajów rozwijających się. Ta sama prognoza wskazywała jednak, że nie zostanie zrealizowany cel Szczytu Ziemi z 1996 r., ponieważ w 2015 r. na świecie będzie wciąż 582 mln głodujących ludzi, a założony cel mówił o 412 mln ludzi. Aby osiągnąć w 2015 r. cel Szczytu Ziemi, w krajach rozwijających się liczba niedożywionych powinna być zredukowana o 31 mln rocznie między latami 2001–2003 a 2015²⁹.

Analiza dotychczasowego ograniczania problemu głodu na świecie w odniesieniu do założonych celów wskazuje, że tylko kraje Azji i Pacyfiku, Ameryki Łacińskiej i Karaibów zrobiły postęp w zbliżeniu się do celu Szczytu Ziemi.

²⁶ Udział głodujących w krajach rozwijających się obniżył się z 37% w latach 1969–1971 do 28% w latach 1979–1981 i dalej do 20% w latach 1990–1992.

²⁷ Spadek liczby głodujących wynikał przede wszystkim z ograniczenia liczby głodujących w Chinach z 194 mln do 150 mln, tj. z 16% do 12%, W Wietnamie z 21 mln do 14 mln czyli z 31% do 17%. Przykładowo w Indiach liczba niedożywionych spadła z 215 mln do 212 mln.

²⁸ Ta część opracowania powstała w oparciu o A. Sapa, *Rolnictwo w procesie globalnego rozwoju*, [w:] A. Bąkiewicz, U. Zuławska, *Rozwój w dobie globalizacji*, PWE, Warszawa 2010, s. 276–301.

²⁹ *The State of Food Insecurity in the World 2006...* dz. cyt., s. 4, 8–9.

Żaden jednak region nie jest jeszcze wystarczająco blisko, aby ten cel na pewno osiągnąć, a część z nich od tego celu się oddaliła. Jednocześnie wszystkie regiony poza Bliskim Wschodem i Północną Afryką są na dobrej drodze do osiągnięcia Celu Milenijnego, przy czym w przypadku krajów Azji i Pacyfiku, Ameryki Łacińskiej i Karaibów postęp jest znaczący. Według prognozy FAO tylko we Wschodniej Azji nastąpi obniżenie liczby głodujących, przy jednoczesnej realizacji celu Szczytu Ziemi. W krajach Afryki Subsaharyjskiej oraz Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki nastąpi wzrost liczby głodujących w porównaniu do roku bazowego³⁰. Osiągnięcia Celu Milenijnego prognozuje się dla krajów Ameryka Łacińskiej i Karaibów, Południowej i Wschodniej Azji³¹.

Tabela 2. Prognoza realizacji Celu Milenijnego i Celu Szczytu Ziemi w 2015 r.*

	Liczba głodujących ludzi (w mln)			Udział głodujących w populacji (w %)		
	1990–1992	2015	Cel SZ**	1990–1992	2015	Cel M***
Kraje rozwijające się	823	582	412	20,3	10,1	10,2
Afryka Subsaharyjska	170	179	85	35,7	21,1	17,9
Bliski Wschód i Północna Afryka	24	36	12	7,6	7,0	3,8
Ameryka Łacińska i rejon Karaibów	60	41	30	13,4	6,6	6,7
Azja Południowa	291	203	146	25,9	12,1	13,0
Azja Wschodnia****	277	123	139	16,5	5,8	8,3

* Prognoza dokonana w oparciu o dane z lat 1999–2001

** Cel SZ – założony cel Szczytu Ziemi 1996 dot. ograniczenia liczby głodujących o połowę

*** Cel M – Cel Milenijny dot. ograniczenia udziału głodujących o połowę

**** Obejmuje również Południowschodnią Azję

Źródło: *The State of Food Insecurity in the World 2006. Eradicating world hunger – taking stock ten years after the World Food Summit*, FAO, Rome 2006, s. 2.

Koncentracja głodujących na obszarach wiejskich wskazuje, że redukcja głodu i przywrócenie bezpieczeństwa żywnościowego nie jest możliwa bez specjalnego nacisku na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. W krajach dotkniętych głodem rolnictwo staje się kluczem do osiągnięcia zarówno wzrostu gospodarczego jak i możliwości osiągnięcia bezpieczeństwa żywnościowego. Dotychczasowe doświadczenie wskazuje, że ograniczenie głodu było wynikiem zarówno ogólnego wzrostu gospodarczego, jak i poprawy efektywności produkcji w rolnictwie. Sektor rolny stanowić może swego rodzaju siłę napędową dla całej gospodarki żywnościowej, a wzrost dochodów w rolnictwie poprzez generowanie popytu na

³⁰ Prognozuje się, że w 2015 r. Afryka Subsaharyjska będzie skupiała 30% głodujących z krajów rozwijających się w porównaniu do 20% w latach 1990–1992.

³¹ *The State of Food Insecurity in the World 2006 ...* dz. cyt., s. 5, 10–12.

produkty i usługi pozarolnicze pozytywnie oddziaływać na gospodarkę lokalną i wzrost gospodarczy³². Należy jednak mieć na uwadze, że efektywne ograniczanie głodu wymaga również woli politycznej, stabilizacji politycznej oraz wsparcia społeczności międzynarodowej.

Zwraca się uwagę, że w działaniach mających na celu ograniczenie głodu i zapewniania bezpieczeństwa żywnościowego należy uwzględniać pewne zależności. Po pierwsze, ograniczenie głodu jest konieczne dla przyspieszenia rozwoju gospodarczego i redukcji biedy. Głód z jednej strony jest bowiem konsekwencją biedy, z drugiej natomiast jej przyczyną. Po drugie, rozwój rolnictwa jest niezbędny aby ograniczyć niedożywienie i biedę. 70% biednych w krajach rozwijających się żyje na obszarach wiejskich i bezpośrednio lub pośrednio zależy od rolnictwa. Po trzecie, pozytywny wpływ zastosowania postępu technicznego na wzrost dochodów i obniżenia cen żywności uzależniony jest od uwzględnienia lokalnych warunków i zdolności do adaptacji nowych technik. Po czwarte, wolny handel może ograniczać głód i biedę. Jego ostateczny wpływ uzależniony jest m.in. od: od stanu infrastruktury rynkowej, przyjętych rozwiązań instytucjonalnych, przeprowadzonych reform gospodarczych, działań marketingowych i systemu zabezpieczenia. Po piąte, inwestycje publiczne w infrastrukturę, badania i rozwój, edukację i promocję rozwoju rolnictwa są niezbędne. Po szóste, zewnętrzne wsparcie rozwoju sektora rolnego nie zawsze odzwierciedla potrzeby danego kraju. Po siódme, pokój i stabilizacja to warunek *sine qua non* dla redukcji głodu i biedy³³.

Efektywna walka z głodem w przyszłości wymaga realizowania strategii uwzględniających wsparcie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Chociaż przyjmowane rozwiązania muszą brać pod uwagę warunki charakterystyczne dla danego kraju, wskazuje się pewne obszary, których uwzględnienie powinno pozytywnie wpłynąć na redukcję głodu do 2015 r.:³⁴

- ograniczenie głodu i biedy musi być priorytetem programów pomocowych, inwestycji zagranicznych i krajowych;
- przyjęcie dualnej ścieżki ograniczania głodu poprzez wsparcie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich (kreowanie miejsc pracy poza rolnictwem, dostęp do kapitału rzeczowego, ludzkiego i finansowego, system ubezpieczeń, system zabezpieczenia zdrowotnego, programy żywnościowe);
- zwiększanie efektywności małych gospodarstw rolnych (przemiany strukturalne, polityka zatrudnienia i dochodów);
- kreowanie przyjaznego otoczenia dla prywatnych inwestorów (przejrzystość polityki rządowej, administracji, polityczna stabilizacja, odpowiedzialne instytucje rynkowe, dyscyplina makroekonomiczna);

³² *World Development Report 2008, Agriculture for Development*, The World Bank, Washington 2008.

³³ *The State of Food Insecurity in the World 2006*.

³⁴ Tamże, s. 29–30.

- ograniczanie biedy poprzez dostarczanie dóbr publicznych (kreowanie rynku dóbr i usług środowiskowych, adaptowanie metod produkcji chroniących środowisko naturalne, zachowujące biologiczną różnorodność, ograniczanie emisji zanieczyszczeń, rozwój zrównoważony);
- oddziaływanie na poprawę konkurencyjności w handlu międzynarodowym (w warunkach liberalizacji światowego handlu stworzenie przestrzeni dla krajów rozwijających się, wsparcie krajowych reform rolnictwa i obszarów wiejskich, reformy instytucji, system zabezpieczenia przed negatywnymi skutkami szybkiej liberalizacji handlu);
- koordynacja krajowych i międzynarodowych źródeł pomocy dla rolnictwa i obszarów wiejskich (wzrost inwestycji w rolnictwie i na obszarach wiejskich, wzrost udziału wydatków publicznych skierowanych do rolnictwa i obszarów wiejskich, poprawa efektywności pomocy zagranicznej).

Dotychczasowy wzrost produkcji artykułów rolnych na świecie był w dużej mierze wynikiem poprawy wydajności i efektywności tej produkcji, co było związane z procesami koncentracji, intensyfikacji specjalizacji w rolnictwie. Źródłem wzrostu światowej produkcji zbóż w latach 1960–2000 były w 92% wyższe plony, a reszta wynikała ze zwiększania obszaru upraw³⁵. Jednak systematyczny wzrost produktywności rolnictwa (wzrost zużycia nawozów mineralnych, środków ochrony roślin) negatywnie wpływa na środowisko naturalne, implikuje zmiany klimatyczne oraz degradację ekosystemów. Stwarza to nowe wyzwania dla rozwoju rolnictwa i gospodarowania zasobami naturalnymi. Wprowadzenie technologii ochraniających środowisko może jednak spowodować, że produkcja żywności nie będzie wystarczająca dla rosnącej liczby ludności. Szacuje się, że w krajach rozwijających się do 2020 roku popyt na zboża zwiększy się o 80%, a na produkcję zwierzęcą o 64%. Taki popyt będzie zaspokojony, jeżeli produkcja zbóż będzie wzrastać rocznie o 1,9%, zwierzęca o 3%, a okopowych bulwiastych o 1,7% średnio rocznie. Tylko plony zbóż powinny wzrastać o 1,5% rocznie. Osiągnięcie takiego poziomu wzrostu produkcji żywności i wydajności pozwoli ograniczyć niedożywienie na świecie, ale do tego konieczne są inwestycje w sektorze rolniczym, wzrost środków na badania naukowe w rolnictwie, większy dostęp do nowoczesnych nakładów, wprowadzenie nowych odmian upraw, nowoczesne technologie zmniejszające erozję gleb, odpowiednia krajowa i międzynarodowa polityka³⁶.

Działania zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego w krajach rozwijających się nie mogą być wynikiem tylko i wyłącznie inicjatyw podejmowanych na forum międzynarodowym. Równie istotne są bowiem działania podejmowane na poziomie pojedynczego kraju. Bezpieczeństwo żywnościowe powinno być traktowane jako istotny element bezpieczeństwa narodowego i długookresowej strategii rozwoju ekonomiczno-społecznego.

³⁵ B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wżywienie ludności...* dz. cyt., s. 77–79.

³⁶ Tamże, s. 78.

5. PODSUMOWANIE

Powyższe rozważania pozwalają stwierdzić, że:

- mimo systematycznego wzrostu gospodarczego na świecie, a także wielkości produkcji żywności ciągle aktualny jest problem żywnościowy rozumiany jako brak bezpieczeństwa żywnościowego. Bezpieczeństwo żywnościowe jest względnie szerokim pojęciem, które na przestrzeni ostatnich ponad trzydziestu lat ulegało modyfikacjom. Początkowo koncepcja bezpieczeństwa żywnościowego koncentrowała się na stronie podażowej żywności. Z czasem zaczęto w niej jednak uwzględniać aspekty popytowe i jakościowe żywności. Tym samym powiązано poziom bezpieczeństwa żywnościowego (szczególnie wymiarze gospodarstwa domowego) z poziomem rozwoju ekonomicznego.
- brak bezpieczeństwa żywnościowego w największym stopniu dotyka krajów rozwijających się. W 2009 r. FAO szacowało, że niedożywienie dotykało około 1,02 mld ludności, z czego około miliard żyło w krajach rozwijających się. Od połowy lat 90. XX wieku liczba głodujących na świecie wzrastała, chociaż jej udział w populacji świata systematycznie się obniżał. W ostatnich latach jednak zaobserwowano wzrost nie tylko liczby niedożywionych ale również ich udziału w ludności świata. Wśród krajów rozwijających się najtrudniej jest osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe krajom Afryki Subsaharyjskiej.
- na forum międzynarodowym podejmowane są inicjatywy mające na celu przywrócenie bezpieczeństwa żywnościowego. Jednak wyznaczone cele, ograniczenia głodu na świecie w ramach Celów Milenijnych oraz celu Szczytu Żywnościowego, nie zostaną osiągnięte w 2015 r. Efektywna walka z niedożywieniem wymaga opracowania i wprowadzania w życie krajowych strategii uwzględniających wsparcie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Rozwiązania te powinny brać pod uwagę nie tylko kontekst międzynarodowy, ale również charakterystyczne dla danego kraju czynniki strukturalne. Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego na poziomie kraju i gospodarstwa domowego powinno stać się istotnym elementem polityki rozwojowej każdego kraju.

BIBLIOGRAFIA

- *Assessing, Analysing and Monitoring Nutrition Situations*, Paper No. 7, International Conference on Nutrition, FAO/WHO, Rome 1992.
- Bush L., Lecey W. B. (red.), *Food Security in the United States*, Westview Press, Boulder-London-Colorado 1984.
- *Food, Agriculture and Food Security: Developments since the World Food Conference and Prospects for the Future World Food Security*, Technical Background Document, No. 1, FAO, Rome 1996.

- Gulbicka B., *Bezpieczeństwo żywnościowe krajów rozwijających się*, Studia i Monografie 116, IERiGŻ, Warszawa 2003.
- Gulbicka B., Kwasek M., *Wyżywienie ludności na świecie*, [w:] G. Dybowski (red.), Wpływ procesu globalizacji na rozwój rolnictwa na świecie, Program wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, IERiGŻ, Warszawa 2005.
- Gulbicka B., *Problemy wyżywienia w krajach rozwijających się*, Program wieloletni 2005–2009. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, IERiGŻ PIB, Warszawa 2009.
- Małysz J., *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] E. Gorzelak (red.), Gospodarka rynkowa a wyżywienie, SGPiS, Warszawa 1990.
- Małysz J., *Współczesny „problem żywnościowy”*, [w:] S. Kowalczyk (red.), Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji, Wydawnictwo SGH w Warszawie, Warszawa 2009.
- Maxwell S., Smith M., *Household food security; a conceptual review*, [w:] S. Maxwell, T. R. Frankenberg (red.), Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review, UNICEF, FAO, New York, Rome 1992.
- Michna W., *Bezpieczeństwo żywnościowe*, [w:] Encyklopedia Agrobiznesu, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
- *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*, World Bank, Washington DC 1986.
- *Report of the World Food Conference, Rome 5–16 November 1974*, United Nation, New York 1975.
- *Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action*, World Food Summit 13–17 November 1996, FAO, Rome 1996.
- Sapa A., *Rolnictwo w procesie globalnego rozwoju*, [w:] A. Bąkiewicz, U. Zuławska, Rozwój w dobie globalizacji, PWE, Warszawa 2010.
- Scanes C. G., Miranowski J. A. (red.), *Perspectives in World Food and Agriculture 2004*, State Press, Iowa 2004.
- Tangerman S., *Welternaehrung und die Verantwortlichkeit der Industrielaender*, Institut fuer Weltwirtschaft an der Universitaet zu Kiel, Kiel 1986.
- *The State of Food Insecurity in the World 2001*, FAO, Rome 2002.
- *The State of Food Insecurity in the World 2006, Eradicating world hunger – taking stock ten years after the world Food Summit*, FAO, Rome 2006.
- Toczek J.M., *Niepokoje żywnościowe świata*, LSW, Warszawa 1981.
- *Trade Reforms and Food Security. Conceptualizing the linkages*, FAO, Rome 2003.
- *World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches*, Director General's Report, FAO, Rome 1983.

FOOD SECURITY IN THE DEVELOPING COUNTRIES

Summary: The paper concerned with problem of food security or about food insecurity in the context of the developing countries. First part presents the first definition of food security and its redefinitions. At the beginning the food supply was only taken into account, but then the

demand and food safety were also included in the concept of food security. In spite of there is enough food in the world there are still over 1 billion hungry people who live generally in the poor countries. In the second part, the scale of problem of hunger is described and the determinant of food insecurity. The last part of this chapter is focused on the set of activities, which should help to obtain food security.

Key words: food security, developing countries

*Dr Agnieszka Sapa
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Katedra Makroekonomii i Gospodarki
Żywnościowej
Al. Niepodległości 10
60-875 Poznań
agnieszka.sapa@ue.poznan.pl*